

ВІДГУК

**офіційного опонента Дроздова Олександра Михайловича
кандидата юридичних наук, доцента на дисертаційне
дослідження Степаненка Андрія Сергійовича на тему:
«Стандарт доказування «поза розумним сумнівом»
у кримінальному провадженні»**

**поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова
експертиза; оперативно-розшукова діяльність**

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що гарантування належного виконання завдань кримінального провадження неможливе без встановлення законодавчих вимог та правил для суб'єктів прийняття рішення. Однією з таких вимог є наявності доведеності вини особи поза розумним сумнівом. Вказаний стандарт доказування вперше закріплений у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві в 2012 році, однак його зміст та значення жодним чином не роз'яснено.

Крім того, у науковій юридичній та кримінально-процесуальній літературі, зокрема, практично немає досліджень, присвячених визначенню правової природи, поняття та характеристики стандартів доказування, в тому числі стандарту доказування «поза розумним сумнівом». Водночас правильне застосування судом стандарту доказування «поза розумним сумнівом» є важливою запорукою забезпечення права особи на справедливий судовий розгляд справи та дію презумпції невинуватості.

Разом з тим, актуальність обраної тема підкреслюється проведенням дисертаційного дослідження у межах плану науково-дослідної роботи кафедри

кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Удосконалення сучасного кримінально-процесуального законодавства та забезпечення його ефективності в умовах правової реформи» на 2011-2015 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 рр. (ДРН 0110U000671), плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Динаміка кримінального процесуального законодавства України: досвід та перспективи» на 2016-2020 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 рр. (ДРН 0116U001842), а також Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 20 травня 2015 року №276/2015.

Виходячи з вищевикладеного, обрана тема дисертаційного дослідження Степаненка Андрія Сергійовича на тему: «Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні» є своєчасною та важливою, містить комплекс правових, теоретичних і прикладних проблем визначення сутності стандарту доказування «поза розумним сумнівом» та його реалізації у кримінальному провадженні на основі положень чинного Кримінального процесуального кодексу України.

На погляд офіційного опонента, в роботі правильно зазначається мета і завдання дисертаційного дослідження, формулювання об'єкту та предмету дослідження.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій дисертаційного дослідження підтверджується використанням методологічним інструментарієм, належною нормативною, теоретичною та емпіричною базою дослідження; у дисертаційному дослідженні використано 545 нормативних, емпіричних та доктринальних джерел.

Структура дослідження, запропонована Степаненко А. С., достатньо обґрунтована та логічно побудована, а його результати є аргументованими та переконливими. Постановка завдань, визначення об'єкта, предмета та мети наукового пошуку має чіткий і зрозумілий вигляд та цілком відповідає загальним вимогам. Завдання та мета наукової праці автором в цілому досягнуті.

Нормативним підґрунтям дисертаційного дослідження є пам'ятки кримінального процесуального права, які застосовувалися на українських землях, акти чинного законодавства України та законодавства зарубіжних держав (Австралія, Грузія, Канада, Китайська Народна Республіка, Нова Зеландія, Російська Федерація, Сполучене Королівство, Сполучені Штати Америки, Французька Республіка, Федеративна Республіка Німеччина). У зв'язку з цим зауважу, що дослідження А. С. Степаненко широкого спектру джерел кримінального процесуального законодавства іноземних країн надало змогу йому запропонувати увазі науковій спільноті обґрунтований, системний та структурований погляд на усю актуальну проблематику використання стандарту доказування "поза розумним сумнівом". При цьому, слід відзначити і високий фаховий рівень володіння дисертантом англійською мовою, що надало змогу останньому досить точно передати зміст та смисл відповідних юридичних термінів та понять.

Методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження стала сукупність поєднання теоретичного та практичного підходів, в рамках яких застосовувались загальнонаукові та спеціально-наукові методи наукового пізнання, такі як діалектичний метод, формально-юридичний метод, логіко-семантичний метод, аналітичний метод, герменевтичний метод, історичний метод, системно-структурний метод, порівняльно-правовий (компаративістський) метод, функціональний метод, статистичний метод, та логіко-нормативний метод. Використання зазначених методів у взаємозв'язку і взаємозалежності забезпечило переконливість, всебічність, повноту та об'єктивність роботи.

Емпіричною базою дисертаційного дослідження є рішення вітчизняних місцевих та апеляційних судів, розміщені в Єдиному державному реєстрі судових

рішень за 2012-2016 роки, рішення міжнародних судових інстанцій (Європейський суд з прав людини, Міжнародний кримінальний суд, Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії, Міжнародний трибунал щодо Руанди), а також рішення судів зарубіжних країн (Австралія, Канада, Нова Зеландія, Російська Федерація, Сполучене Королівство, Сполучені Штати Америки).

Відповідно, наукові положення, рекомендації та висновки дисертаційного дослідження є обґрунтованими та методологічно вірними, такими, що мають системний, комплексний характер.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертаційне дослідження є першим у вітчизняній науці спеціальним комплексним дослідженням стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні з урахуванням міжнародного та європейського досвіду в умовах дії КПК України 2012 р.

Сформульовані та аргументовані автором результати дисертаційного дослідження є важливими у теоретичному та практичному аспектах, містять елементи наукової новизни та пропозиції щодо удосконалення законодавства. Серед них особливо слід виділити такі: обґрунтовано, що формулювання «поза розумним сумнівом» є різновидом більш широкого поняття «стандарт доказування», яке в свою чергу характеризується такими ознаками, як: 1) варіативність стандарту доказування залежно від сфери застосування та предмету розгляду; 2) тісний взаємозв'язок стандарту доказування та тягаря (обов'язку) доказування; 3) стандарт доказування є певним критерієм (порогом) прийняття рішення для СПР, встановлюючи певний рівень (міру) доведеності для визнання певного факту існуючим; доведено, що з позиції стандарту доказування «поза розумним сумнівом» метою кримінально-процесуального доказування є достовірність як найбільший ступінь ймовірності; доведено, що стандарт доказування «поза розумним сумнівом» не суперечить концепції внутрішнього переконання та формалізує психологічний аспект, надаючи відповідь на питання

достатності наявних у провадженні доказів для прийняття кримінально-процесуального рішення.

Крім того у дисертації удосконалено ряд наукових положень, які мають значення для науки та практики процесу. До них можна віднести наступні: класифікацію стандартів доказування, в основу якої покладені наступні критерії: 1) галузь застосування; 2) ступінь вимогливості (ймовірності); 3) правовий характер рішення, що приймається (у кримінальному провадженні); 4) стадія кримінального провадження; 5) СПР; аргументацію позиції щодо недоцільності використання категорії «істина» у кримінальному процесуальному законодавстві та подальшого її використання як мети доказування в силу невизначеності самої категорії та обмеженості можливостей кримінально-процесуального доказування; теоретичні положення щодо ймовірнісного характеру судових рішень та неминучості виникнення судових помилок, які можуть бути розподілені за допомогою встановлення стандарту доказування «поза розумним сумнівом». Відповідно до даного стандарту можливо стверджувати, що суспільство через законодавця встановлює більшу неприйнятність судових помилок Типу I (засудження невинного), ніж помилок Типу II (виправдування винного).

Дістали подальшого розвитку положення про необхідність надання суддями належного рівня вмотивованості судових рішень, що має забезпечити виконання обов'язку подолання стороною обвинувачення розумних сумнівів у вині особи, та забезпечення ефективного способу перевірки застосування судом стандарту доказування «поза розумним сумнівом»; аргументація щодо необхідності розширення дії концепції стандарту доказування у вітчизняній правовій системі та впровадження її дії за межі виключно кримінального процесу; положення про можливість залишення цивільного позову без розгляду у випадку винесення кримінальним судом виправдувального вироку з мотиву недоведеності вини особи та подальшого звернення з таким позовом до суду у порядку цивільного судочинства. Такий порядок узгоджується з концепцією стандарту доказування та практикою Європейського суду з прав людини та не

може розглядатися як порушення презумпції невинуватості особи згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Таким чином, ступінь наукової новизни дослідження, обґрунтованість наведених у ньому положень, висновків та рекомендацій відповідає вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Зміст та оформлення дисертації та автореферату. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, що включають сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел.

Розділ 1 дисертаційного дослідження – «Теоретичні основи стандарту доказування «поза розумним сумнівом»» присвячено визначенню поняття стандарту доказування «поза розумним сумнівом» та його місця в системі стандартів доказування, мету доказування в розрізі дії стандарту доказування поза розумним сумнівом та основні вектори становлення стандарту доказування «поза розумним сумнівом». Слід відмітити виокремлення автором основних рис та елементів, що характеризують та складають зміст поняття стандарту доказування «поза розумним сумнівом», а саме: 1) існування різних видів стандартів доказування; 2) тісний зв'язок стандарту доказування з тягарем (обов'язком) доказування та те що 3) стандарт доказування «поза розумним сумнівом» є певним критерієм (порогом) прийняття рішення для суб'єкту прийняття рішення і встановлює певну міру, ступінь доведеності (переконання/впевненості) з досягненням якої факт вважається встановленим.

Доволі переконливим виглядає зроблений дисертантом висновок про те, що з огляду на недосконалість самого терміну «істина» та обмеженість як самого кримінального процесуального доказування (пізнання), так і окремих процедур, які свідомо жертвують цією самою «істиною» чи з міркувань швидкості, чи відсутності інтересу (зникнення соціального конфлікту, тобто недоцільності здійснення кримінального провадження), видається недоцільним використання терміну «істина» в сфері кримінального судочинства як мети доказування. Заміною даного терміну, на думку дисертанта, має стати достовірність, яка має розумітися як найвищий можливий ступінь ймовірності, що з позиції стандарту

доказування «поза розумним сумнівом» означає відсутність у СПР розумних сумнівів.

Автором досліджено генезис стандарту доказування «поза розумним сумнівом», що дозволило виокремити два підходи до розвитку даної концепції: раціоналістичний (загальний) та теологічний.

У Розділі 2 – «Національний та міжнародний досвід застосування стандарту доказування «поза розумним сумнівом»» проведено дослідження та аналіз практики застосування стандарту доказування «поза розумним сумнівом» на національному та міжнародному рівнях і з'ясуванню основних підходів до його визначення. Автором ґрунтовно досліджено нормативну, емпіричну та теоретичні основи застосування та визначення стандарту доказування «поза розумним сумнівом» на національному рівні, таких держав як Сполучені Штати Америки, Сполучене Королівство, Канада, Австралія та Нова Зеландія, а так само й на міжнародному рівні, міжнародних судових інстанцій – Європейського суду з прав людини, Міжнародного кримінального суду та *ad hoc* міжнародних кримінальних трибуналів й виділені основні підходи його застосування та визначення.

Розділ 3 – «Перспективи застосування стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві та доктрині» присвячено дослідженню співвідношення стандарту доказування «поза розумним сумнівом» з положеннями щодо внутрішнього переконання, вирішення цивільного позову та міжгалузевої преюдиції. Цікавим та логічним є висновок автора щодо того, що стандарт доказування «поза розумним сумнівом» не суперечить концепції внутрішнього переконання, а доповнює її, дещо формалізуючи суб'єктивну складову внутрішнього переконання, надаючи конкретну відповідь на питання достатності наявних доказів для прийняття рішення, що означає відсутність розумних сумнівів у вині особи. Окрему увагу автором звернуто на те, що впровадження різних стандартів доказування, а саме менш вибагливішого в рамках цивільного судочинства, буде відповідати встановленому законодавцем підходу залишення цивільного позову без розгляду в разі прийняття кримінальним судом виправдувального вироку з

підстав недоведеності вини обвинуваченого та відсутності складу злочину в його діянні, і як наслідок, встановлюється відсутність преюдиційного значення рішення суду в рамках кримінального судочинства (з визначених підстав виправдування обвинуваченого) для вирішення цивільного позову судом у рамках цивільного судочинства, однак такі рішення мають бути враховані при оцінці доказів.

Автором доведено необхідність внесення законодавчих змін до Кримінального процесуального кодексу України для усунення внутрішніх суперечностей кодексу та удосконалення правових основ здійснення кримінального судочинства.

Висновки до дослідження є логічними, вони повно відображають основні, найбільш вагомні результати дисертаційного дослідження.

Оформлення дисертаційного дослідження відповідає встановленим вимогам, автореферат повністю передає основний зміст дисертаційного дослідження.

Теоретична та практична значимість результатів дисертаційного дослідження полягає у тому, що наведені висновки, рекомендації та положення є внеском у доктрину кримінального процесу і можуть бути використані у: науково-дослідній сфері – для подальших розробок проблематики стандартів кримінально-процесуального доказування; правотворчій діяльності – при розробці пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у сфері стандартів кримінально-процесуального доказування; правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності та передбачуваності практичної діяльності органів кримінальної юстиції щодо застосування стандартів кримінально-процесуального доказування; навчальному процесі – при викладанні нормативного курсу «Кримінальний процес» та спеціальних курсів «Судовий контроль у кримінальному судочинстві», «Прийняття кримінально-процесуальних рішень», «Теорія доказів у кримінальному провадженні», а також при підготовці методичних матеріалів, підручників, навчальних посібників із зазначених дисциплін (Акт про впровадження наукових розробок дисертаційного

дослідження в навчальну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія» від 26 вересня 2016 р.).

Повнота викладу наукових положень в опублікованих працях. Наукові положення, висновки та рекомендації дисертації достатньо повно викладені в авторефераті та опублікованих працях. Основні теоретичні положення і висновки дисертації викладені у 16 публікаціях, у тому числі 4 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджений МОН України, 1 науковій статті, опублікованій у виданні України, яке включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз (РИНЦ, Scholar Google, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus), 1 науковій статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні, та 10 тезах доповідей на науково-практичних конференціях і засіданнях круглих столів.

У цілому відзначаючи логічність та послідовність побудови дослідження, наукову новизну, обґрунтованість та аргументованість його результатів, належний науковий рівень дисертаційного дослідження, відмітимо, що воно, як і будь-яке дослідження дисертаційного рівня, містить окремі дискусійні питання чи недостатньо обґрунтовані положення роботи. Зокрема:

1. Автором у тексті дисертації використовуються такі терміни як обов'язок та тягар доказування як взаємозамінні, проте в науковій літературі не завжди ототожнюються дані поняття й тому хотілось би почути під час публічного захисту від якої позиції відштовхувався дисертант у своєму дослідженні.

2. Вимагає більш змістовного розкриття питання щодо можливості використання терміну «істина» в кримінальних процесуальних доктрині та законодавстві. Адже відомо, що усталеною є класифікація доктринальних підходів щодо розуміння істини у праві на кореспондентну (теорія відображення) і когерентну теорії (це те, що визначається більшістю “відповідальних дослідників”) та епістемологічний прагматизм (істина заснована на згоді вважається відносною). Вочевидь, що певна множинність наукових підходів щодо визначення істини в праві повинна обумовлювати й відповідну варіативність наведення конкретних юридичних аргументів на користь того чи

іншого висновку. Натомість автор по тексту роботи (с. 55) стверджує, що термін «істина» може бути застосований як орієнтир, ціль у доказовій діяльності, а у висновках до роботи (п. 2) автор стоїть на позиції неможливості використання терміну «істина» як мети доказування й тому є незрозумілим якою є позиція дисертанта. Адже заперечення широкої позиції стосовно істини в праві необхідно передбачає і заперечення істини як мети і змісту здійснення правотворчої і правозастосовної діяльності, і зокрема правосуддя. У процесуальних галузях права усталеним також є уявлення про матеріальну (об'єктивну) істину (відповідність рішення суду, умовно кажучи, життєвим обставинам, які насправді мали місце в дійсності), і про процесуальну (формальну) істину змагального процесу, а саме відповідність рішення суду, так би мовити, процесуальному факту (доказовому матеріалу, сформованому самими сторонами, або за їхньою ініціативою). Тому, якщо судові рішення розглядати як творення конкретної правової норми, то така норма має бути істинною. Якщо ж широке розуміння «істини» є помилковим, тоді потребують зміни і уявлення про ґносеологічний статус юридичної діяльності — створення чи застосування норми права, утому числі норми, якою встановлено стандарт кримінального процесуального доказування «поза розумним сумнівом», не може мати змістом питання про істину у тому значенні, про яке йдеться у кореспондентній теорії.

3. Вимагає більш детального обґрунтування позиція автора, викладена ним на стор. 93 що «стандарт доказування виступає в якості механізму розподілу помилок».

4. Автором зазначено, що позитивним кроком стало закріплення законодавцем у ч. 3 ст. 129 КПК України можливості залишення судом цивільного позову без розгляду у випадку виправдання обвинуваченого з підстави його непричетності до вчинення кримінального правопорушення. Поряд з цим в науковій літературі є протилежна точка зору, а саме, якщо не доведено участь особи у вчиненні кримінального правопорушення — то виключається будь-яка форма відповідальності даної особи у зв'язку з тим, що жодного діяння, яке з позиції тієї чи іншої галузі може бути розцінене як деліктне, вона не вчиняла. У

зв'язку з цим, як на мене, зазначена позиція автора потребує додаткової аргументації.

5. І на останнє. Дисертант цілком слушно зазначає, що дослідження генезису стандарту доказування «поза розумним сумнівом» надає можливість виокремити два підходи до розвитку даної концепції: 1) раціоналістичний (загальний) підхід, та 2) теологічний підхід. В рамках першого підходу, головний чинником виникнення та розвитку стандарту доказування «поза розумним сумнівом» виступає невизначеність, яка супроводжувала суддів та присяжних під час судового розгляду, та філософська думка XVII-XVIII ст., що намагалася побороти цю невизначеність та надати допомогу суддям та присяжним при винесенні рішень. Натомість серед прав присяжного законодавець у п. 4 ч. 1 ст. 386 КПК називає право *просити* головуючого роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни і поняття. Отже з метою подолання існуючої невизначеності стандарту доказування «поза розумним сумнівом» в подальших своїх наукових роботах можливо є сенс дисертанту проаналізувати доцільність закріплення на законодавчому рівні обов'язку головуючого в суді присяжних за власною ініціативою роз'яснити присяжним норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни і поняття, зокрема роз'яснити їм нормативний зміст наведеного стандарту доказування.

Разом з тим, наведені зауваження та рекомендації, які стосуються дискусійних положень дисертаційного дослідження, не ставлять під сумнів його науковий рівень, та можуть бути основою для наукового обговорення під час публічного захисту.

Висновки. Дисертаційне дослідження Степаненка Андрія Сергійовича є самостійною, завершеною науковою працею.

Актуальність, наукова новизна, науковий рівень здобутих наукових результатів, кількість публікацій доводять, що дослідження відповідає вимогам, які пред'являються до дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук. Воно є самостійною, завершеною науковою працею, у якій автором розв'язане

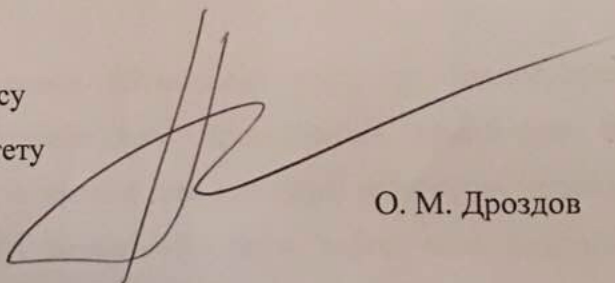
конкретне наукове завдання, що має істотне значення для науки кримінального процесу, отримані нові науково обґрунтовані теоретичні та практичні результати.

Дисертаційне дослідження Степаненко Андрія Сергійовича «Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні» відповідає вимогам п.п. 9, 11 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. №567.

Степаненко Андрій Сергійович на основі публічного захисту заслуговує присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Офіційний опонент –

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
ім. Ярослава Мудрого

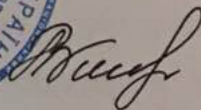

О. М. Дроздов

*Підпис оригітального опонента
к.ю.н., доцента Дроздова О.М.
засвідчую*

Вчений секретар

Л.В. Пестова